

re, amelyek jelenünk megértésére is tanítanak. Az ötvenes évek elején erre nem mindig volt lehetőség, de azokat igazolta az idő, akik mégis megóvták, s most újból szemünk elé idézték a maga szépségével, eredetiségével, üzenetével.¹¹ Nem „csak” műemlékszeretet ez, hanem értékeink megóvása, átörökítése.

Kell-e mindenáron bizonyítani valaminek a létjogosultságát azzal, hogy a megelőzőt elfeledjük, kicseréljük? Minden kérdésre ott a postaépületünkön a válasz: ne hagyjuk elveszni a lehetőséget, amely múltunk, ezáltal jelenünk megismerésére tanít. Tegyük tisztává városaink, s a körülöttünk levő jelképek „levegőjét”, adjuk tudtára társainknak, a hozzánk jövőknek, hogy honnan vagyunk, hová tartunk.

Szávai Ferenc

Borsavölgyi társadalomtudományi kutatások

A Kolozsvártól északnyugatra húzódó Borsa patak völgyének apró falvait az 1920-as évekig elkerülte a társadalomtudományok művelőinek érdeklődése. A hol Szolnok–Dobor-ka, hol Kolozs megyéhez tartozó peremvidék magyar falvainak jelentőségére akkor figyeltek fel, amikor világossá vált, hogy itt összefüggő, XII–XV. századi művelődéstörténeti és szakrális emlékeanyag tanulmányozható, továbbá a magyar–román nemzetiségi kérdés vizsgálatának minden szempontból megfelelő terepet jelent. A középkori háborúktól viszonylag kevésé pusztított dombvidéket az iparosítás is elkerülte. A hagyományosan önálló önellátó gazdálkodást folytató (szántóföldi gabonatermesztés, istállózó állattartás) magyar és román lakosság több évszázadon keresztül szervesen élt egymás mellett a kishatáru falvakban.

Az „erdélyi fiatalok” társadalmi érdeklődése és báró Bánffy Ferenc birtokos anyagi segítsége tette lehetővé, hogy a két világháború között Kolozsborsán és környékén meginduljon D. Gusti professzor módszerét követő részletes adatfelvétel. Az anyag egy részét Mikó Imre (1911–1977) publikálta, aki az erdélyi falu- és a nemzetiségi kérdés történeti összefüggését mutatta be és annak jövőjét vázolta. Az 1932-ben megjelent könyv vizsgálati szempontjai, adatainak hitelessége révén a későbbi etnikumtörténeti és társadalmi-önismereti kutatásoknak egyik meghatározójává vált. Másrészt e vizsgálat hatékonyan illeszkedett az alföldi és dunántúli falukutató „mélyfúrások”-hoz.

A Kolozsvárott 1940 őszén megalakult Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) új lendületet adott a Borsa-völgyi kutatásoknak. Néprajzi, régészeti, történeti, nyelvészeti, irodalmi, földrajzi és embertani osztályain erdélyi kutatók és egyetemi hallgatók dolgoztak, 1941 őszétől pedig magyarországiak is bekapcsolódtak a munkálatokba, hiszen az ETI a budapesti Teleki Pál Tudományos Intézet részévé vált. Az 1945 tavaszáig működő intézet feladatának tekintette nemcsak a magyarság, hanem a magyar–román kulturális kapcsolatok és a románság történeti és recens anyagának vizsgálatát. Az intézetnek volt évkönyve, s Borsa-völgyi kutatások címmel könyvsorozatot is adtak ki.

A Borsa völgyében végzett kutatás és publikálás több tudományág képviselőjének jelentett új, komplex módszertani kísérletet, monográfikus igényű munka elkészítésének lehetőségét. Terepmunkát főként négy kutatóponton végeztek: Bádok (Bădești), Csomafája (Ciomafăia), Kide (Chidea) és Kolozsborsa (Borșa). A tágabb kutatási terület a Válásút (Răscruți), Bodonkút (Vechea) és Nagyesküllő (Aschileu Mare) háromszögben, esetenként további tíz kutatópontot jelenthetett.

A Borsa-völgye nem néprajzi csoportot vagy egységes kulturális tájat jelent, hanem földrajzi meghatározás Kalotaszeg, Mezőség és Szilágyság között. E terület jelentősége abban van, hogy több lezárt és kiadott könyv, illetve tanulmány származási helye, sok jegyzetben és kéziratban meglevő anyag kincsébányája, végül befejezendő, továbbkutatandó témák terepe lehet(ne).

A megjelent publikációk közül – a teljesség és rangsorolás igénye nélkül – a következőkre hívjuk fel a figyelmet. Méri István (1911–1976) a középkori templom körüli temetők feltárásának módszertanát a kidei tapasztalatok alapján írta meg, ahol lehetősége volt

XII–XIX. század közötti anyag vizsgálatára (újabbán megjelent ásatási naplója is). A szakrális és művészettörténeti emlékekről Entz Géza és Kabay Béla számolt be.

A nyelvészeti és névtani vizsgálatok eredményei rendkívül sokoldalúak. Megjelent Szabó T. Attila (1906–1986) Borsavölgyi helynév-monográfiája (a korán elhunyt Gergely Bélával közös munkájuk), amiben történeti-levéltári és recens-verbális földrajzi névanyag egyaránt szerepel térkép-lokalizálással együtt. A terület állatneveiről és az igealakok szerepéről Márton Gyula (1916–1976), a keresztnevek becéző alakjairól Gálffy Mózses írt.

Faragó Ferenc tanulmánya, Kide egészségügyi helyzete, prózaí címen messze túlmutat. Kérdőíves módszerrel gyűjtött anyaga a falu mindennapjainak, életvitelének és lusztrációs szokásainak¹ objektív vetületét adja olyan válaszokkal, mint a helyiségek száma családonként, a szobanagyságok, az ablakok száma, a szobák meszelési rendje és gyakorisága stb. Néprajzi szemléletű monográfia Vajkai Aurél (1903–1987) munkája, aki a népi orvoslás anyagát gyűjtötte össze példát adó részletességgel. A kidei magyarság világi zenéjéről Járdányi Pál (1920–1966) publikált monográfiát a zene és az ember, a zene és a társadalom viszonyának mélyreható megismerésére. Kisebb közleményt tett közzé K. Kovács László a tejvarászlás szokásáról.

Több olyan néprajzi gyűjtésről tudunk, aminek anyaga elkallódott vagy közgyűjteményben van (hozzáférhető vagy hozzáférhetetlen helyen). Szücs Sándor (1903–1982) a Borsavölgyében 1941–1942-ben jelentős anyagot gyűjtött a természetfeletti erők szerepéről és a népi hiedelmekről (a gyűjtés további sorsáról nem tudunk). Gönyei Sándor (1886–1963) a kendermegmunkálás, a gyapjú- és a fonálfestés témáit kutatta 1940–1942 között (jegyzetei a Néprajzi Múzeumban találhatók: EA 5335, 5405 és 5407). Balogh István a Borsavölgye településtörténetére vonatkozó vizsgálatot végzett 1941-ben (anyagát az ETI-nek adta le).

Nagyobb léptékű rendezett jegyzet-, fotó- és felmérési anyag Vargha László (1904–1984) népi építészeti gyűjtése, ami szintén az ETI kutatási programjához kapcsolódott. 1941–1943 között összesen hatvan napot töltött négy Borsavölgyi faluban: Kidén 28, Kolozsborsán 17, Csomafán és Bádokon 6–6 napot. Az ellenőrző gyűjtésre 1943 augusztusában került sor. Kisebb összehasonlító gyűjtést végzett a Szolnok–Doboka megyei Dobokán. A munka eredményeként hét nagyméretű vázlatkönyv telt meg, összesen 282 lap. „1–1 nap átlag 10–11 rajzot tudtam elkészíteni” – írta jegyzetei között.

Vargha László az építészeti műszaki pontosságával és a néprajzkutató tárgyak iránti tiszteletével rögzítette adatait. A vázlatkönyv lapjain jelezte az épületszerkezeti elemek és a bútorok magyar és román nevét. A szükséges adatokat úgy rajzolta be, hogy abból megszerkeszthető legyen a pince, illetve a lakószint alaprajza és a fontosabb bútorok helye, továbbá a hossz- és keresztmetszet, végül a négy homlokzat. Több portáról készült az építmények elrendezését mutató alaprajz is a kertek és a kerítések részletezésével. A tüzelferendézéséről, a tetőszerkezeti elemekről, a falépítési technikákról gyakran emlékeztető részletrajzok készültek. A lakóházak építési idejét, a különböző elemek hozzá-, át- és újjáépítésének időszakát, a kiváltó okokat is feljegyezte a rajzok mellé.

A 130 felmért építményt úgy válogatta össze Vargha László, hogy bemutathassa a négy kutatópont másfél évszázadának paraszti építéstörténetét (27 lakóház és 36 gazdasági épület), továbbá a szakrális építményekkel (öt templom és sírjelek) a középkori falusi építéstörténet emlékeit is dokumentálja. Vizsgálati módszerének erénye, hogy az átalakításokat és változásokat, de a gyűjtés időpontjában készülő új objektumokat is rögzítette: tehát ötvözte a néprajzi, a történeti és a szociográfiai szempontokat.

A felmérésekkel párhuzamosan több mint 1200 db fekete-fehér fényképfelvétel készült. A 6 x 6, valamint a 9–12 cm-es negatívak a falu- és utcaképeket, a szakrális és közösségi épületeket dokumentálják, nagyobb részük a kutatás céljának megfelelően a parasztporták építményeire vonatkozik. Pótolhatatlanul értékesek a természetes fény mellett készült belső, enteriőrfelvételek. Vargha László fotóinak színvonalát ugyanaz a legapróbb részletek iránti fogékonyság és pontos adatolás jellemzi, amit felmérő-gyűjtő módszeréről ismertettünk.

A Borsavölgyi népi építészeti anyag felmérési részét Vargha László 1957 és 1961 között munkatársai és a Néprajzi Múzeum anyagi segítségével 1:50-es léptékben is megszerkesztette. Egy-egy objektumról 6–8, a kisebbekről 1–3 db rajz készült. A fotónegatívak rendezését.

¹lusztráció = engesztelő áldozattal történő megtisztítás, a klasszikus latinból származó kifejezés (Szerk.)

meghatározását elvégezte. Irodalmi adatokat, összehasonlító jegyzeteket fűzött gyűjtéséhez.

1962-ben Vargha László elkészítette azt a mintadokumentációt, aminek alapján kiadott keresett Borsa völgye népi építészeti című könyvének. Hagyatékában levő, a vállalkozásra vonatkozó levelezésből tudjuk, hogy P. H. Stahl bukaresti építész és etnográfussal közösen még kiegészítő felméréseket és tanulmányutat terveztek. É kiadványterv megfordult az MTA Néprajzi Bizottságán, a Kiadói Főigazgatóságon és az Akadémiai Kiadóban is. A kiadvány témavázlatából kiviláglik a monográfikus igény, az inductív módszer bemutatás, a népi építészet művelődéstörténeti komplexitású felfogása, megelevenítése. Bevezetéként a földrajzi, történeti, statisztikai és etnikai adatok ismertetését tervezte, amit az elvi és módszertani kérdések taglalása követett volna. A második részben a település- és gazdaságtörténeti tényezők vizsgálatára került volna sor, előtérbe helyezve a településszerkezet alakulását. Ezután következett volna a négy falu építészeti leírása, szöveges ismertetése: telekrendezés, épülettípusok, alaprajzi elrendezés, építőanyagok és épületszerkezetek, formai és esztétikai megoldások szerint. A teljes építészeti és fotóanyag a harmadik egységben kapott volna helyet. A negyedik részben, az összegzésben: értékelés, történeti alakulás, típus, változat, újítás, eltérés, etnikai jegyek, címszavak szerepelnek. A könyvet jegyzetek, irodalom, háromnyelvű szójegyzék (magyar, román és német) és hely-, illetve tárgymutató egészítette volna ki. A kiadvány magyar-német és magyar-francia nyelven történő publikálása is szóba került.

A Borsa völgyére vonatkozó népi építészeti anyag azonban megmaradt rendezett jegyzetek, meghatározott fényképek és felszerkesztett műszaki rajzok állapotában.

Vargha László – látván a monográfia világrahozásának kilátástalanságát – résztanulmányok megírásával próbálkozott. 1964. márciusi feljegyzése szerint a Délkelet-európai Tudományos Szemle számára három cikkből álló sorozatot tervezett: *Gabonások* (élelemtároló építmények) *építészettörténeti jelentősége*. A fából készült (boronafalás, ácsolt, tapasztott sövényfalas vagy falazott) gabonások őskori és középkori eredetkérdése. Magyarországi, jugoszláviai, romániai összehasonlító néprajzi adatanyag. Recens példák az életforma továbbélésére. – *A kidei román fatemplom középkori vonatkozásai*. A XVIII. században épült fatemplom alaprajzi elrendezésében, szerkezeti megoldásában a későközépkori, gótikus építészet sajátosságait örizte meg, illetve annak öröklődésével, továbbélésével épült meg. – *Kölcsonhatások a magyar és a román népi építészetben*. Történeti stíluslemek továbbélése, romantikus és eklektikus jellegű szerkezeti és díszítőelemek alkalmazása a XX. század első felében. Mindhárom tanulmányt részletes rajz- és fotódokumentáció egészítette volna ki. A cikkek megírásáról és publikálásáról azonban nincs tudomásunk.

Vargha László a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak ajándékozta népi építészeti hagyatékát. A külön kezelt anyag, a Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény, Szentendrén kapott helyet. E gyűjtemény része az ismertetett Borsa-völgyi dokumentáció, aminek leltározása és feldolgozása most is folyik.

A múzeum szándéka, hogy az anyag Kide községet bemutató részét sajtó alá rendezze és forráskiadványként publikálja. Kideire vonatkoznak ugyanis mind mennyiségben, mind történeti mélységben, mind részletgazdagságban a leginkább összefüggő adatsorok (53 építmény, 420 fénykép, 300 jegyzet). Folytatni kívánjuk tehát a Borsa-völgyi kutatások eredményeinek közreadását, azonban Vargha László által sokszor szorgalmazott változásvizsgálatnak, a kutatásismétlés igényének még nem tehetünk eleget.

Kecskés Péter

A Borsa-völgyi kutatás irodalmából: *Entz Géza*: Die Baukunst Transilvaniens im 11–13. Jahrhundert. Acta Hist. Artium Hung. 1968. *Faragó Ferenc*: Kide egészségügyi helyzete. Kolozsvár, 1944. 54 old. – *Gálffy Mózes*: Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyén. Kolozsvár, 1944. 26 old. – *Györffy István*: Kolozs vármegye néprajzi térképe a Hunyadiak korában. In: Magyar föld, magyar nép. Bp., 1942. 427–432. old. – *Járdányi Pál*: A kidei magyarság világi zenéje. Kolozsvár, 1943. 108 old. – *Kabay Béla*: Borsavölgye I. Korunk 1982. 627–636. old. – *Kecskés Péter*: Vargha László és a Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény. Ház és ember 1985. 37–53. old. – *K. Kovács László*: Tejvarázslás a Borsa völgyén. Ethnographia 1945. 52–59. old. – *Márton Gyula*: A kolozs megyei Borsavölgy állatnevei. Kolozsvár, 1945. 34. old. – *Méri István*: Jelentés a kidei közép- és újkori temető feltárásáról (1942. szept. 4–november 29.) és középkori temetőink feltárásmódjáról (Megfigyelések a kidei XII–XIX. századi temető ásatásakor). In: Ceglédi füzetek 23. 1986. 23–40. old. – *Mikó Imre*: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Cluj-Kolozsvár 1932. 135 old. – *Szabó T. Attila–Gergely Béla*: A kolozs megyei Borsavölgy helynevei. Kolozsvár 1945. 208 old. – *Vajkai Aurél*: Népi orvoslás a Borsa völgyében. Kolozsvár, 1943. 188 old.

Sírkő
(Ambrus Endre
1849–1895.
MNÉGY 4653)

Csomafája: látkép Kolozsgyula felől (MNÉGY 4491)

Képek a Borsa völgyéből¹

Sírkő
(Maier Simion
1859–1933.
MNÉGY 4652)

Az 54. hsz. lakóház
hátsó oldala
(MNÉGY 4586)

Az 54. hsz. lakóház (MNÉGY 4585)

Református templom:
templomhajó XIII. század,
torony 1799.
(MNÉGY 4507)

A 24. hsz. lakóház (MNÉGY 4545)

¹Vargha László ezeket a felvételeket a volt Kolozs megyei Csomafáján (ma Ciumafai, Románia) 1942-ben készítette. A magyar-román lakosságú falunak ekkor 127 lakóháza és 670 lakosa volt. A leltári számok a Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény (MNÉGY) Vargha László hagyatékára utalnak, amit a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban külön archívumként kezelnek.